

Dansk sikkerhedspolitik 1963-1978

Den sikkerhedspolitiske debat

29 · Baggrund

Indenrigspolitisk polarisering

I Danmark var tiden fra begyndelsen af 1960erne til slutningen af 1970erne præget af opbrud og etablering af nye fronter i det politiske system. Dog begyndte perioden med en betydelig grad af politisk og parlamentarisk stabilitet. I de femten år fra 1953 til 1968 havde landet uafbrudt socialdemokratisk ledede regeringer. Derpå fulgte skiftevis socialdemokratiske og borgerlige regeringer, afsluttende med en koalitionsregering (1978-1979) bestående af Socialdemokratiet og Venstre under Anker Jørgensens ledelse.

Det største skred i dansk politik i 1970erne indtraf med jordskredsvalget i december 1973. Antallet af politiske partier i Folketinget blev fordoblet fra fem til ti. Heraf var tre nye partier: Centrum-Demokraterne, Kristeligt Folkeparti og Fremskridtspartiet. Sidstnævnte blev tingets næststørste parti; kun overgået af Socialdemokratiet. Venstre-Socialisterne, der var kommet i Folketinget i 1968, efter at være brudt ud af Socialistisk Folkeparti, måtte ved samme valg forlade Christiansborg, medens DKP og Retsforbundet oplevede et comeback på grund af deres EF-modstand. Selvom der blev rykket rundt på mandaterne ved valgene i 1975, 1977 og 1979 – hvor DKP blev stemt ud af Folketinget – forblev mønstret det samme frem til slutningen af 1970erne.¹ Valget i 1973 signalerede et politisk skred mod højre.

Samtidig bød 1960erne og 1970erne på etablering af flere nye partier og bevægelser på venstrefløj. Sammen med den politiske højredrejning blev 1960erne og 1970erne dermed de to årtier i efterkrigstiden, der politisk set var mest polariserede.² Det gjaldt både i debatterne om dansk indenrigspolitik (velfærdsstaten kom under kritik), og det gjaldt diskussionerne om inter-

¹ Se hertil Hanne Rasmussen og Mogens Rüdiger, *Tiden efter 1945* (Danmarks historie, bd. 8), 1990, s. 147-352. DKP's øgede tilslutning i 1970erne var en afspejling af DKP's modstand mod EF; en argumentation der gik tilbage til 1960erne; jf. Sebastian Lang-Jensen, *Den danske venstrefløjs modstand mod EF 1957-1972*, 2003, s. 77-82.

² At der gennem 1970erne blev gennemført valg til Folketinget hyppigere, end tilfældet havde været i de to foregående årtier, var et udtryk for en øget politisk ustabilitet. Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen, *Dansk socialhistorie 1940-83: Velfærdsstaten*, 1984, s. 270-74.

nationale forhold. De partier der gik under samlebetegnelsen ”det nye venstre”, kom til at spille en betydelig rolle i debatterne om international politik. Selv om ”det nye venstre” udgjorde en meget begrænset del af debatmiljøet, formåede det i mange tilfælde at sætte dagsordenen den sikkerhedspolitiske debat. Gennem de seneste fire-fem årtier er begrebet ”det nye venstre” i international sammenhæng blevet benyttet til at karakterisere tre forskellige faser i den politiske venstrefløjs historie: De nye, demokratiske venstreorienterede partier og bevægelser, der opstod i slutningen af 1950erne og i det følgende årti; de revolutionære partier og organisationer der etableredes i slutningen af 1960erne og i 1970erne; og den gruppe af venstreorienterede partier, hvis politiske orientering er rundet af den kolde krigs afslutning.³

Fælles for ”det nye venstre”, hvad enten det var 1960ernes, 1970ernes, 1980ernes eller 1990ernes parti- og organisationsdannelser, var en afvisning af sovjetkommunismen og diskussioner om, hvilket samfund der skulle etableres efter kapitalismen. Svarene var mange og uenigheden stor. Selvom ”det nye venstre” ikke argumenterede for sovjetiske standpunkter i den danske debat, er der næppe tvivl om, at den nye venstrefløj, gennem dens kritik af de vestlige samfundssystemer, indirekte fremmede forståelsen for sovjetiske synspunkter i danske diskussioner. For dele af miljøet på den nye venstrefløj var dette antagelig en utilsigtet men uomgængelig konsekvens af systemkritikken. Andre dele af den nye venstrefløj opfattede formentlig kommunisternes kritik af de vestlige samfund som en medspiller.

Det vil fremgå af de følgende sider, at Socialistisk Folkeparti (1959-) og Venstre-Socialisterne (1967-1998) var de to nye, venstreorienterede partier, der deltog mest i debatterne om dansk sikkerhedspolitik i 1960erne og 1970erne. Det var også langt den største del af venstrefløjsmiljøet. Den øvrige del af ”det nye venstre” havde også synspunkter på dansk alliancepolitik – Danmark skulle ud af NATO. Ikke desto mindre var der en tendens til, at den del af venstrefløjen ikke var så ordrig, når det gjaldt diskussionerne om, hvilken politik Danmark skulle anlægge *inden for* NATO. Ved at undlade at tage stilling til konkrete spørgsmål afviste de den dagsorden for debatten, som de ledende politiske partier stillede. For dele af ”det nye venstre” bestod engagementet i betydelig grad i at kaste et kritisk lys på Danmarks alliancepartnere i NATO og disses angiveligt illegitime politikker.

³ Hvor 1960ernes „nye venstre“ var karakteriseret ved en åbenhed i diskussionerne om socialismens fremtid, var partierne og bevægelserne inden for 1970ernes „nye venstre“ mere politisk intolerante. Samtidig var de i betydelig grad konfrontatorisk anlagt i forholdet til deres politiske modstandere og i spørgsmålet om etableringen af et socialistisk samfund. Se hertil Thomas Ekman Jørgensen, „Hinsides kommunismen – det nye venstre i dets udløbere“, *Arbejderhistorie* 2004/4, s. 91-103, hvor også begrebet „det nye venstres“ genealogi er udredt; jf. Per Askholm Madsen og Jens Otto Madsen, *Fra Sandkasse til Kadreparti. VS's dannelse og udvikling 1967-73*, 1980, s. 26-31. Om protestbevægelser, nye partidannelser og '1968' i vesteuropæisk sammenhæng se tillige Derek W. Urwin, *A Political History of Western Europe since 1945*, 1998, s. 180-200.

Skiftende opfattelser af USA og Sovjetunionen

En følgevirkning af 1960ernes og 1970ernes danske og globale udvikling var ændringer i danskernes og de politiske partiers opfattelse af Sovjetunionen og USA. Det skal understreges, at enkelte danske partier ikke lod deres holdninger til stormagterne påvirke af den internationale udvikling. Således var DKP før, under og efter afspændingsperioden orienteret mod Moskva og dette ganske uafhængigt af, hvordan klimaet mellem USA og Sovjetunionen i øvrigt udviklede sig. For DKP var der tale om en sovjetorienteret ortodoksi. Tilsvarende stillede Det Konservative Folkeparti sig stort set ukritisk til USA og NATO. Udsvingene i holdningerne til USA og Sovjetunionen var størst i midten af dansk politik.

Mønstret havde i sidste halvdel af 1940erne og i 1950erne været, at alle partier – fraset DKP – stillede sig afvisende over for Sovjetunionen, det sovjetiske samfundssystem og sovjetisk udenrigspolitik, medens synet på USA – igen fraset DKP – i det væsentlige havde været positivt om end ikke ukritisk.⁴ Det fremgår af debatten, at det billede blev forandret i 1960erne og 1970erne: For det første blev det en mere udbredt opfattelse, at USA anlagde en unødvendig konfrontatorisk og risikobetonet linje i international politik (navnlig i Vietnamkrigen), og at Danmark som alliancepartner måtte imødegå dette. Og for det andet blev der i midten af 1960erne og til dels i begyndelsen af 1970erne etableret en mere positiv opfattelse af sovjetisk udenrigspolitik.

Et udtryk for befolkningens ændrede holdninger til de to stormagter ses i sommeren 1964, da Gallups Markedsanalyse offentliggjorde en opinionsundersøgelse om danskernes opfattelser af den sovjetiske stats- og partichef Nikita Khrusjtjov og den amerikanske præsident Lyndon B. Johnson. Ifølge undersøgelsen – der blev offentliggjort en uges tid inden Khrusjtjovs besøg i Danmark i juni måned – var næsten 75 pct. af de adspurgte af den opfattelse, at ingen af de to statsledere ville starte en atomkrig. Gallup tolkede besvarelsenerne som udtryk for, at relationen mellem de to supermagter var undergået en forbedring efter Cubakrisen, og at danskernes opfattelse af Sovjetunionen og Khrusjtjov var blevet stadigt mere positivt.⁵ Danske aviser tegnede i dagene op til Khrusjtjovs besøg et forholdsvis positivt billede af såvel den sovjetiske statsleder som Sovjetunionen. Eksempelvis udgav "Aktuelt" 12. juni 1964 et tillæg til avisen "Sovjet 64", hvor statsminister Jens Otto Krag

⁴ Jf. kapitlerne 6, 7, 8, 9, 10.

⁵ Ugens Gallup nr. 20, 1964, „Khruschew og Johnson næsten lige fredelige“; http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1964_20.pdf. Offentliggjort 6. juni 1964. Set 7. januar 2005. Den vurdering må ses i lyset af en anden opinionsundersøgelse foretaget i 1961. Her var 35 pct. af de adspurgte danskere af opfattelsen, at det ville være Sovjetunionen, der i givet fald ville påbegynde en storkrig, medens blot 5 pct. var af opfattelsen, at USA ville starte en sådan. 44 pct. var uafklarede; se Ugens Gallup nr. 32, 1961, „Krigsfrygten verden over“; http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1961_32.pdf. Offentliggjort 26. august 1961. Set 12. januar 2005.

*Khrushjtjov under sit Danmarksbesøg i 1964.
Her på Dalum Landbrugsskole.*

forklarede, at den sovjetiske leders besøg i Danmark var "værdifuldt", navnlig fordi sådanne besøg – men også gensidige besøg af private rejssende, erhvervsfolk, kunstnere og videnskabsmænd – fremmede landenes indbyrdes forbindelser og handelsforhold.⁶

Ifølge en anden Gallup-undersøgelse foretaget kort tid efter, at Khrushjtjov i oktober 1964 blev afsat som Sovjetunionens partichef, gav omkring 50 pct. af de adspurgte danskere udtryk for "en positiv indstilling til ham". 33 pct. var af den opfattelse, at Khrushjtjov var "god/rar/sympatisk". Blot 13 pct. af de adspurgte udtrykte sig negativt om den nu forhenværende sovjetiske statsleder.⁷ Den relativt positive opfattelse af sovjetisk udenrigspolitik aftog i somme-

ren 1968, da Sovjetunionen sammen med andre Warszawapagt-lande invaderede Tjekkoslovakiet og knuste "foråret i Prag". Overfaldet blev tilskrevet den nye sovjetiske partileder Leonid Bresjnev, der blev opfattet med større skepsis end den mere runde Khrushjtjov. Alligevel nærrede danske politikere håb om en ny og mere imødekommende sovjetisk udenrigspolitik i begyndelsen af 1970'erne. Herom vidner de udenrigspolitiske debatter i Folketinget i begyndelsen af 1970'erne, hvor drøftelserne om afspænding mellem Øst og Vest fik en fremtrædende plads med CSCE-processen.

I sidste halvdel af 1970'erne forværredes danskernes og partiernes opfattelse af sovjetisk udenrigspolitik. CSCE-processen, der blev afsluttet i 1975, havde efterladt et indtryk af, at ledelsen i Kreml nok ønskede forhandlinger med Vesten, men var meget tilbageholdende over for vestlige ønsker om fri

⁶ Jens Otto Krag, „Værdifuldt besøg“, tillæg, „Sovjet 64“, *Aktuelt*, 11. juni 1964. Kort før Khrushjtjovs besøg havde Krag været på besøg i Washington, hvor han havde ført samtaler med Lyndon B. Johnson. Ifølge en lederartikel i „Aktuelt“ havde „det indtryk fæstnet sig“, at skønt Krag næppe kunne opfattes som en mellemmand mellem den sovjetiske statsleder og den amerikanske præsident, så var ét af formålene med besøget i USA, at Krag under Khrushjtjovs besøg i Danmark skulle viderebringe informationer og synspunkter fra den amerikanske præsident til den sovjetiske statsleder. Dette var så meget desto mere værdifuldt, som afspændingen mellem Øst og Vest var tiltagende, men da det var valgår i USA, sømmede det sig ikke for Johnson at møde Khrushjtjov direkte. „Krag's USA-rejse“ (leder), *Aktuelt*, 12. juni 1964.

⁷ Ugens Gallup nr. 44, 1964, „Khrushthow er særdeles populær her i landet“; http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1964_44.pdf. Offentliggjort 12. december 1964. Set 12. januar 2005.

bevægelighed over grænserne for informationer, mennesker og ideer. 1970erne var perioden, hvor den russiske forfatter og nobelpristager Aleksandr Solsjenitsyns bøger udkom i dansk oversættelse. Ifølge forlaget Gyldendal var det samlede oplag i Danmark 385.500 eksemplarer. Heraf udgjorde 6-bindsværket om Stalintidens fangelejre, „Gulag Øhavet“, hvoraf bind 1 og 2 udkom i første oplag 1974-1976, mere end 100.000 eksemplarer.⁸ Alt i alt antog billedet af Sovjetunionen igen en mere kritisk karakter fra midten af 1970erne.⁹

Parallelt med ovenstående blev opfattelserne af amerikansk udenrigspolitik i stigende grad kritisk. Umiddelbart var det „det nye venstre“, der stillede sig kritisk til USA. Som årene gik, bredte kritikken sig til midten i dansk politik, og i begyndelsen af 1970erne ses der eksempler på, at den borgerlige del af pressen udtrykte kritik af amerikansk udenrigspolitik. Det reservede syn på amerikansk udenrigspolitik afspejlede flere forhold. For det første opstod der i 1960erne en forestilling om det gunstige i at etablere et neutralt Vesteuropa. Ifølge Gallup var den holdning udtryk for, at det atlantiske samarbejde gennem de senere år var blevet „gradvist vanskeligere.“ Kritikken af USA betød dog ikke, at danskerne stillede sig positivt til Sovjetunionens sikkerhedspolitik. I 1963 viste en Gallup-undersøgelse, at 39 pct. af de adspurgte ideelt set ønskede etableret et neutralt Vesteuropa, medens blot 22 pct. af de adspurgte ønskede et Vesteuropa i alliance med USA. Kun 1 pct. ønskede et Vesteuropa i alliance med Rusland.¹⁰

For det andet blev den reservede indstilling til dele af amerikansk udenrigspolitik næret af USA's øgede engagement i Vietnamkrigen. USA's krig blev af mange opfattet som illegitim, og fra midten af 1960erne frem til 1973 blev danskernes opfattelse af USA stadig mere kritisk. Det blev opfattelsen, at USA førte en nådesløs og uacceptabel krig. I 1973 blev der undertegnet en fredsaftale i Vietnamkrigen. Dermed blev en væsentlig årsag til uoverensstemmelser i det dansk-amerikanske forhold fjernet. Samtidig markerede fredsaftalen begyndelsen på et forbedret dansk-amerikansk forhold.¹¹ Anker Jørgensen, der havde påbegyndt sit embede som statsminister med at kræve USA ud af Vietnam, kritiserede ikke længere USA, og samtidig var der en tendens til, at den danske befolknings kritik af USA svandt. I midten af 1970erne gjorde Anker Jørgensen en betydelig indsats for at reparere på det bilaterale forhold. I 1975 tiltrådte John Gunther Dean som ny amerikansk ambassadør i Danmark. Dean gjorde også en stor indsats for at forbedre forholdet mellem de to lande.¹²

⁸ Oplysninger afgivet til DIIS af Gyldendals forlag, november 2004.

⁹ Jf. vurderingen i Nikolaj Petersen, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003* (Danmarks Nationalleksikon, bd. 6), 2004, s. 165.

¹⁰ Ugens Gallup nr. 40, 1963, „Skal et samlet Vesteuropa være atlantisk eller neutralt mellem Øst og Vest?“, http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1963_40.pdf. Offentliggjort 26. oktober 1963. Set 7. januar 2005.

¹¹ Nikolaj Petersen, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003*, s. 29, 153.

¹² Sst., s. 154.

USA-kritik og antiamerikanisme

Det forbedrede forhold til USA og den tiltagende skepsis over for Sovjetunionens udenrigspolitik fik primært indflydelse på debatten i sidste halvdel af 1970'erne. Derimod prægede den belastede dansk-amerikanske forbindelse dele af 1960'ernes og begyndelsen af 1970'ernes debat. I den forbindelse fik begrebet „antiamerikanisme“ en bredere platform i den danske debat. Den del af det danske debatmiljø, der ytrede sig kritisk om aspekter af amerikansk udenrigspolitik – det var i første omgang dele af „det nye venstre“ og de radikale men siden også socialdemokrater – blev ofte beskyldt for „antiamerikanisme“. Dette gjaldt både i Folketingsdebatterne, og når borgerlige politikere i dagspressen tog afstand fra kritikken af den amerikanske politik.¹³

Grænsen mellem en sagligt begrundet USA-kritik og antiamerikanisme er flydende. Vi skelner i det følgende mellem USA-kritik i betydningen kritik af et bestemt aspekt af amerikansk politik og antiamerikanisme, som er karakteriseret ved en generel kritik af USA.¹⁴

Antiamerikanismen kom stærkere til udtryk i Danmark i 1960'erne og 1970'erne, end den havde gjort i 1950'erne. Hvor det udelukkende havde været DKP, der i de første 15-17 år efter befrielsen havde formuleret sig i anti-amerikanske vendinger, begyndte dele af „det nye venstre“ i 1960'erne at tage antiamerikanismen op. Denne del af det danske debatmiljø kritiserede ganske vist konkrete emner og problemstillinger, men forklarede dem med henvisning til „systemet“ og det dominerende værdigrundlag i USA (kapitalisme, imperialisme, militarisme, racisme etc.). Det stærkt negative billede af USA forhindrede ikke, at de samme grupper var storforbrugere af amerikansk kultur. Men de politisk bevidste unge på venstrefløjens i Danmark identificerede sig i vidt omfang med ligesindede grupper og deres kultur i USA („det andet Amerika“, opposition og modkultur). Deres bekendelse til disse sider af amerikansk kultur var i sig selv en protest mod „systemet“ både i USA og i Danmark. Der er ikke i denne sammenhæng foretaget nogen kvantitativ undersøgelse af de holdninger, som kom til udtryk i den danske debat, men det gennemgåede materiale viser en stærk asymmetri i kritikken af USA og Sovjetunionen. Venstrefløjens kritiserede begge sider, men med en markant overvægt af kritik af USA. Omvendt ses kun sjældent kritik af USA hos de borgerlige partier.

¹³ Således skrev det konservative folketingsmedlem Erik Kragh og Venstre-politikeren Per Federspiel i 1967 om en protestskrivelse i anledning af den amerikanske Vietnampolitik, at initiativtagerne til underskriftsindsamlingen „er velkendte venstreorienterede, hvis øjensynlige mål er at vække anti-amerikanisme“. Citeret efter Paul Hammerich, *Øpgang og nedtur 1961-72. En danmarkskrønike 1945-1972*, 1980, s. 276.

¹⁴ Jf. også Klaus Schwabe, „Antiamerikanismus gestern und heute“, *Die Politische Meinung*, 405 (August 2003).

Den ulige fordeling af kritikken afspejlede ikke blot ideologiske forskelle. Partierne på højre- og venstrefløjen i dansk politik så også forskelligt på den kolde krig og Danmarks stilling i denne. Betydelige dele af „det nye venstre“ mente, at Danmark gennem medlemskabet af NATO pådrog sig et medansvar for USA's politik, og at Danmark burde gøre sin indflydelse gældende over for USA. For de borgerlige partier, især Det Konservative Folkeparti, var loyaliteten over for den store alliancepartner og truslen fra Sovjetunionen kerneelementer i den danske sikkerheds- og udenrigspolitik. De mente, at Sovjetunionen havde hovedansvaret for den vedvarende spænding mellem Øst og Vest, og at Danmark skulle afstå fra særstandpunkter. Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre placerede sig i en mellemposition. Den kritik, der udgik fra disse to partier var kun undtagelsesvis udtryk for antim Amerikanisme.

Befolkningens syn på Danmarks NATO-medlemskab

Kritikken af den amerikanske krig i Vietnam synes ikke at have sat sig varige spor i danskernes holdning til alliancemedlemskabet. Ifølge en Gallup-undersøgelse foretaget i 1978 var tilslutningen faldet i midten af 1960'erne, da der i Danmark og Vesteuropa eksisterede en del overvejelser om etablering af en europæisk forsvarsalliance. I den periode, det vil sige mellem 1963 og 1967, havde andelen af tilhængere af alliancemedlemskabet svinget mellem 40 og 50 pct. af de adspurgte. Med det sovjetiske overfald på Tjekkoslovakiet var NATO-tilslutningen øget til 54 pct. af de adspurgte, og gennem 1970'erne havde andelen af NATO-tilhængere været ret stabil omkring 50 pct., medens kun cirka 20 pct. var direkte modstandere af alliancemedlemskabet. Ved udgangen af den periode, som behandles i dette kapitel (1978) var tilslutningen med 57 pct. oppe på det højeste nogensinde fraset august 1961, hvor Berlinmuren blev bygget. Dengang var der tilslutning fra 58 pct. af de adspurgte.¹⁵

¹⁵ Ugens Gallup nr. 26, 1978, „Klart flertal i befolkningen for fortsat dansk NATO-samarbejde“, http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1978_26.pdf. Offentliggjort 8. oktober 1978. Set 17. januar 2005.

Gallup: „Er De for eller imod, at Danmark deltager i Atlantpagten (NATO)?“

	For (angivet i pct.)	Imod (angivet i pct.)	Ved ikke (angivet i pct.)	I alt (angivet i pct.)
Juni 1963	50	11	39	100
Juni 1964	49	13	38	100
April 1965	45	19	36	100
November 1965	41	13	46	100
Juni 1966	41	17	42	100
Januar 1967	42	14	44	100
Oktober 1967	47	14	39	100
Juni 1968	39	20	41	100
Aug./sep. 1968	54	16	30	100
April 1969	53	13	34	100
September 1969	45	13	42	100
Oktober 1970	52	15	33	100
Marts 1972	50	22	28	100
November 1972	45	18	37	100
November 1973	49	25	26	100
Marts 1974	52	19	29	100
Maj 1975	51	22	27	100
Juni 1976	49	17	34	100
August 1977	52	26	22	100
September 1978	57	21	22	100

Uddrag af: Ugens Gallup, nr. 26 1978, „Klart flertal i befolkningen for fortsat dansk NATO-samarbejde“.

At NATO-medlemskabet således aldrig kom i fare, hvad enten man spurgte befolkningen eller folketingspartierne, betød dog ikke, at partiernes synspunkter på NATO's primat i dansk udenrigspolitik forblev uændret i 1960erne og 1970erne. Herom vidner skiftende statsministres åbningstaler til Folketinget. I 1960erne blev det gentagne gange understreget, at NATO fortsat spillede en vigtig rolle i dansk udenrigspolitik, men samtidig blev FN fremhævet som et væsentligt element i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik.¹⁶

¹⁶ FN, *verden og Danmark*, DUPI, 1999, s. 51-52.